

ANTALL JÓZSEF KERESZTÉNYDEMOKRATA POLITIKAI FILOZÓFIÁJA

Erdődy Gábor előttünk fekvő munkája fő- és alcímével tömören összefoglalja tartalmát, amely egyszersmind állításként, a szerző ezzel kapcsolatos alapvető állásfoglalásaként is értelmezhető, valahogy így: Antall József politikai filozófiája a kereszténydemokrácia modern eszmerendszere alapján állt, és ehhez szervesen illesztette a történelmi tradícióba ágyazott magyar nemzeti identitás elemeit. A könyv ezeknek a gondolatoknak tematikus egységekre bontott, jól strukturált kibontása, Antall történeti és a rendszerváltozás értelmét megragadó koncepciójának a rendelkezésre álló források és irodalom alapján, az egykori miniszterelnök jellegzetes megállapításainak bőséges idézésével kifejtett átfogó és részletező bemutatása.

A mű egy bevezető és három nagy és egymással szerves viszonyban álló témát feldolgozó szerkezeti egységre tagolódik: az első részben Antall történelemképével három alfejezet foglalkozik, a második rész a rendszerváltással kapcsolatos nézeteit mutatja be, végül a politikai eszmerendszer sokoldalúan megvilágított, árnyalt rajza zárja a monográfiát. A gondolatmenet összefüggő felvázolására az összegyűjtött információk mennyisége és szempontrendszerének összetettsége következtében most nem vállalkozhatom, ezért csupán néhány szempont kiemelésével igyekszem a mű időszzerűségét és tartalmi gazdagságát érzékeltetni.

Mielőtt a részletesebb ismertetésre térnék, az Antall-jelenség és -repció néhány olyan dimenzióját szeretném felidézni, amelyek Erdődy munkájában is szükségképpen benne foglaltatnak, de kiemelésükkel azt a szellemi-kultu-

rális környezetet is érzékelhetővé tehetjük, amelybe a mű most útjára indul. Ennek kapcsán két, homlokegyenest el-
lentmondó, történetesen mindkét esetben szabaddemokrata
politikusoktól származó jellemző idézettel szeretném meg-
világítani, hogy mire gondolok. Az első:

„Antall József a »szendergők« közé tartozott, akik át-
aludták a »létező szocializmus« évtizedeit, akik negyven
év alatt nem gondoltak semmit, még butaságokat sem. Ép-
pen e gondolatatlanság miatt, Antall József volt a magyar
»homo sovieticus«, a Kádár-árvák tipikus mintapéldánya.
Politikai eszméi – halvány olvasmánytörténeteken keresztül
– a Spann–Seipel–Schuschnigg–Teleki-féle osztrákos kor-
poratizmushoz álltak közel [...] Antall egyik fő ambíciója
volt, hogy elhitesse az olyan emberekkel, mint Tölgyessy,
Orbán Viktor, vagy e sorok írója, hogy ő valamilyen homá-
lyos értelemben liberális (no persze »nemzeti liberális«),
miközben kijelentette, hogy eszményképei: Teleki, Bajcsy-
Zsilinszky, Németh László, a magyar antiliberális leg-
fontosabb alakjai.”¹

Ez, talán nem nehéz kitalálni, Tamás Gáspár Miklós
szövege 1994-ből. És most a másik:

„1989 tavaszán szűkebb baráti körén kívül senki sem
ismerte; (...) Magam, aki alkalmi helyettesítőként vettem
részét olykor az Ellenzéki Kerekasztal ülésein, elképedtem,
milyen odaadóan hallgatnak egy számomra még ismeretlen
férfi szavára a történelmi pártok addig összevissza locsogó
képviselői, s ő milyen mesterien pingpongozik a fejük fe-
lett Tölgyessy Péterrel. Az is lenyűgözött, ahogy beszédé-
ben megelevenedett a magyar közjogi hagyomány, s egy
korszerű alkotmányosság érvkésztetűül szolgált. Mennyire
más volt ez, mint a kerekasztal mellé kénytelen-kelletlen
letelepedő lakitelkiek fellengzős vagy nekibúsult retorikája.
Honnan termett elő ez az ember?”²

A továbbiakban Kószeg Ferenc – mert őt idézzük – Antall
József megválasztását az MDF elnökévé 1989 legjelentősebb

eseményének minősíti, olyannak, amely – véleménye szerint, a négyigenes népszavazással együtt – megmentette „Magyarországot a nemzeti-posztkommunista tekintélyuralomtól”.

Ki volt tehát ez az ember, akinek eszméiről a most bemutatandó monográfia szól?

Antall József a rendszerváltás kulcsszereplője, és szerepe történelmi főszerep volt Magyarországon egy nagyon rövid, az egész világ számára veszélyekkel terhes, de sorsfordító időszakban, amelynek döntő eseményei Európa keleti felében zajlottak. Az Ellenzéki Kerekasztal munkájába való bekapcsolódáskor tűnt fel, és szinte egyidejűleg az ellenzéki oldal egyik, de legalábbis primus inter pares, majd hamarosan tényleges vezetője lett. Ez úgy volt lehetséges, hogy abban a minden résztvevő által csak parciálisan áttekinthető helyzetben megalapozott és a partnerek számára is revelatív, ezért elfogadható konkrét kezdeményezésekben is megnyilvánuló stratégiával rendelkezett. Ez a stratégia a kivételes történelmi helyzet felismerésére építő államférfiúi program szerves része volt. Egy a közelmúltban publikált feldolgozás – erről még a továbbiakban ejtek majd szót – ezt a fellépést „antalli pillanatként” határozza meg.

Antall a magyar történelmet elsősorban a polgári fejlődés összefüggéseiben és a megszakítottság felszámolásának, azaz a kontinuitás visszaállítása politikai programjának a szempontjából értékelte. Ő maga átfogóan így jelölte meg politikai fő törekvését: „Az elmúlt 40 év törést jelentett nemzetünk történetében. Most vissza akarunk térni az európai örökséghez, de egyben mindazokhoz az újabb értékekhez is, amelyeket Európa az elmúlt 40 év alatt, a második világháború szörnyű élményei és tapasztalatai nyomán és után alkotott meg.”³

A folytonosság és a megszakítottság kettősségének áthidalására irányuló törekvés az Antall-jelenség megértésének egyik kulcsa. A modern vagy polgári Magyarországnak a reformkorban megindult történetét alapvetően a meg-

szakítottság, az egyszer megkezdett folyamatok többszöri, külső körülmények által erőteljesen kondicionált megszakadása jellemzi. Ez mind a társadalom, mind pedig az egyéni életutak töredezettségéhez vezetett, sok tekintetben áthághatatlan akadályokat állítva a társadalmi tapasztalat folyamatos átadásának és átvételének az útjába. Így az egyre gyorsabban változó külvilág kihívásaira óhatatlanul egyre töredékesebb válaszok születtek. Az eredmény: egyfajta törmelék társadalom, amely közügyi mozgalmaiban és elkötelezett alkotóinak a horizontján is csak a társadalmi valóság egyre szűkebb szegmenseit képes átfogni, és céljai megfogalmazásakor jellegzetes egyoldalúsággal válogat előképek, tradíciók, előzmények között.

Ebben az összefüggésben válik érthetővé az antalli életmű eddigi értékelésének az egyoldalúsága is. Voltaképpen arról van szó, hogy Antall a körülmények egyedi és kivételes összejártsága folytán családjában és személyében a magyar (nemesi-nemzeti) történelmi folytonosság intellektuálisan, morálisan és műveltségben is kiemelkedően magas színvonalú képviselőjeként élte túl mindazokat a történelmi megrázkódtatásokat, amelyek a magyar társadalmat darabjaira szaggatták. Ez a folytonosság tette számára lehetővé, hogy kortársainál sokkal messzebbre lásson, de ez volt az oka annak is, hogy sorstársai akkor, és azóta is alig vagy egyáltalán nem értik meg.

Az Antall életműve megértéséhez vezető egyik út tehát személyiségéhez, családi háttéréhez, annak sajátos, a tipikustól élesen eltérő jellegzetességeihez vezet. Ez itt most természetesen nem részletezhető, pusztán annak megállapítására szorítkozom, hogy Antall sok más kiemelkedő alkotóhoz hasonlóan, lényegében biológiai éréssel egyidejűleg érett és kész személyiség, világos értékrenddel és már egészen fiatalon elmélyült ismeretekre alapozott, határozott, az ő esetében *politikusi életcéllal*. Nem világnézeti útkereső, hanem a világosan előtte álló célokhoz keresi a legmegfelelőbb

utat. Nem véletlen, hogy Deák és Eötvös a példaképei, késő kamaszkori szellemi problémája pedig Kossuth és Széchenyi vitája.⁴ Politikusnak lenni számára azt jelentette, hogy a 20. század közepén egyáltalában elképzelhető legnagyobb közösség, a nemzet ügyeiben gondolkodni és cselekedni.

Miniszterelnökként a mindig változó összetételű viszonyok politikai szempontú elemzésében, a történelmi és földrajzi összefüggések mérlegelése során a világ vezető politikusainak többségétől eltérően, ritkán szorult külső szakértők által nyújtott, nemegyszer kétes értékű tanácsokra. Műveltsége, intellektuális horizontja, kitűnő helyzetfelismerő képessége és nem utolsósorban szilárd keresztény etikán alapuló hivatástudata és ítélőképessége lehetővé tette számára, hogy napi döntéseit vállalt és világosan átlátott feladata végső, de a realitásoktól el nem szakadó céljainak összefüggésében tudja meghozni. Más szavakkal a politikai taktika szabadságának a határait Antallnak az alaposan átgondolt, világosan meghirdetett és mélységesen komolyan vett stratégiai célokból fakadó követelmények tiszteletben tartása jelölte ki. Egy olyan ország esetében, mint a mozgó világpolitikai határvonalak mezsgyéjén elhelyezkedő, gazdaságilag teljesen nyitott, védhető határokkal semmilyen vonatkozásban nem rendelkező, de gyanakvó és érzelmileg negatívan hangolt szomszédokkal körülvett Magyarország, a nemzeti érdek érvényesítése általában is ilyen kivételes követelményeket támaszt az ország legfőbb döntéshozóival szemben. De persze különösen igaz ez egy olyan mélységű történelmi sorsforduló időszakában, mint amilyen a kortársak által csaknem örökkévalónak érzett bipoláris világrendszernek az egy szempillantás alatt végbement, reálpolitikai szempontból kevés értékelhető előjelet produkáló, robajmentes összeomlása volt.

Sokakkal együtt meggyőződése, hogy ha valaki a hazai rendszerváltozás folyamatát elfogulatlan ítéletre törekedve tudományos módszerességgel tanulmányozza,

minden bizonnyal arra a következtetésre jut, hogy Magyarország politikája az 1989–93 közötti négy év kritikus időszakában ilyen felkészültségű vezető irányítása alá került. Ez a körülmény előrevetíti, hogy Antall József politikai életműve a történelem sok más sorsfordító államférfijához hasonlóan időről időre megújuló szempontok szerint még sokáig ki fogja váltani a történettudomány érdeklődését.

Ennek a folyamatnak fontos állomása Erdődy Gábor előttünk fekvő műve.

Az irodalmi előzményekről röviden a következőkre szeretnék utalni. Az Antall-irodalom két legfontosabb forrásmunkája a Nemzeti Kerekasztal dokumentumainak négy plusz négy kötetes kiadása⁵ és Antall tudományos és népszerűsítő tanulmányainak, valamint parlamenti felszólalásainak, politikai beszédeinek és interjűinek három kötetben megjelentetett bő válogatása.⁶ Nagyszámú tanulmány, számos visszaemlékezés és több szövegválogatás mellett Radics Péter Antall gondolkodásának megítélése szempontjából igen informatív posztumusz interjúkötete,⁷ Debreczeni József Antallnak a rendszerváltozásban játszott szerepét sokrétű forrásanyagban bemutató, kortársi elfogultságoktól nem mentes, nagy terjedelmű politikai monográfiája,⁸ és némi időtávlatból, az Antall-kormány tevékenységét sokoldalúan elemző tanulmányok forrásértékű gyűjteményét tartalmazó a *Rendszerváltozás a Magyar Szemlében* című kötet⁹ nyújthat fontos kiindulópontot a további kutatásokhoz. A kortársi méltatások és megemlékezések szempontjából sokoldalú és gazdag tartalma miatt kiemelendő *A politikus Antall József* címmel megjelentetett, fentebb már idézett gyűjteményes kötet.¹⁰ Egy fontos részletkérdést dolgoz fel szigorú metodikával Rainer M. János műve, a politikai rendőrségnek Antallról konstruált képét téve vizsgálat tárgyává.¹¹

Az Erdődy Gábor által felhasznált több mint háromszáz tételre rúgó irodalomból (ebből mintegy száz esik Antall írásaira és különféle megnyilatkozásaira) ez alka-

lommal egyetlen további munkát kívánok említeni, Szűcs Zoltán Gábor múlt évben napvilágot látott, igen tanulságos és termékeny szempontokat felvető politológiai elemzését, amely a nemzeti történelem szerepét és eltérő értelmezéseit vizsgálja a magyar politikai diskurzusban Antall József szerepvállalásának négy évében. 1989 és 1993 között „egyszerre élénk viták támadtak – írja –, inter alia, olyan, a politika idejével kapcsolatos kérdésekről, mint kontinuitás és diszkontinuitás, s ezekben a vitákban a múlt és jelen kapcsolátát konceptualizáló számos alternatíva között kiemelkedő szerep jutott a nemzeti történelmi nyelvnek, amelyet Antall nem csupán szívesen használt, de a maga képére is formált”.¹² A diskurzus azonban többek közt éppen a diskurzus sajátos és a műben alaposan elemzett belső dinamikája, valamint számos más, a politikai színpad működését befolyásoló alapvető – de a könyvben nem tárgyalt – körülmény következtében, „az 1945–47 közötti koalíciós időkhöz való viszonyról [ami Antall egyik alapvető kiindulópontja volt – E. G.] a Horthy-rendszer értékelése” felé fordult. Az antalli történeti narratívát politikai ellenfelei rendre a „restauráció”, „anakronizmus”, „nosztalgia” fogalmaival címkézték fel, és ezzel összefüggésben a Horthy-kor problémahalmazából néhány elemet kiemelve a szélsőjobb, az irredentizmus, a klerikalizmus, az antiszemitizmus újraéledésének veszélyét folyamatosan, nemegyszer hisztérikusan tematizálva, a politikai diskurzust a teljes párbeszéd-képtelenségig juttatták el. Ezzel szemben a szerző monográfiájában részletesen bizonyítja, hogy a történelem Antall politikai idiómájában egyáltalában nem ezt jelentette, hanem azt, hogy a néhai miniszterelnök ilyen módon „igyekezett összeegyeztetni a nemzeti múlttal való folytonosságot és a korkövetelmények szüntelen adaptációját”.¹³

Az antalli üzenetekkel szembeni értetlenség és párbeszéd-képtelenség azonban, amely nyílt formában és kezdetben a liberális és szocialista politikai oldallal állt fenn,

A PROMÉTHEUSZ TEREMTMÉNYEI CÍMŰ BALETT DÍSZLETTERVE,
BUDAPESTI OPERAHÁZ (RÁDAY ARCHÍVUM),
Akvarell

Csurka István önálló pártalapításával a nemzeti radikális nyelvi keretek közt megnyilatkozó, változó pártkötődésű vagy pártszimpátiájú köz- és magánszereplők nem jelentéktelen körére is kiterjedt. Csaknem két évtized múltával, ha a politikai haszonlesés által motivált érdekdimenziók szerepétől eltekintünk, továbbra is mindkét oldalon a politikai manipulációra kiválóan alkalmas irracionális félelmek, összeesküvéses víziók zárják el a közügyeink valódi kérdéseiről folytatandó érdemi viták lehetőségét, és így az antalli politikai konstrukció megértésének útját is.

Erdődy Gábor vállalkozása ilyen szellemi háttér előtt válik – reméljük, nemcsak palackpostai küldeményként – igazán fontossá. A szerző munkája célját az *Előszó*ban úgy jelöli meg, hogy abban Antall „történelemszemléletének,

illetve politikai filozófiájának rekonstrukciójára vállalkozik”, és „nem célja a politikus Antall Józseffel foglalkozni”. A vállalkozás gyümölcsözőnek bizonyul, mivel Antall szaktudományi kritikát is kiálló történeti hivatkozásainak és konstrukcióinak részletekbe menő bemutatása politikai gondolkodása, motivációi mélyrétegeinek, ideáljai gyökérzetének megismerésére is elvezet. Sok más mellett példa erre az oly gyakran idézett Széchenyi, Eötvös József és Deák szerepének antalli felfogása: róluk beszélve nemegyszer saját aktuális törekvéseit fogalmazza meg és támasztja alá, mégpedig azon az alapon, hogy mindegyikük az idők szavát felismerve, nagy műveltséggel, szilárd etikai megalapozottsággal, a nemzet ügye iránti alázattal és elkötelezettséggel, erőt nem kímélve, államférfiként is eredményesen dolgozott egy korszerű, polgári Magyarország megteremtésén.

Nem bocsátkozhatunk itt a részletekbe, de érdemes erősen tömörítve idézni ezzel kapcsolatban azt, ahogy Erdődy előadásában kibontakozik előttünk a felvilágosodástól a reformkoron át a forradalomig tartó korszak összefüggésében, annak a sajátosan antalli koncepciónak a képe, amely a polgári értékek megteremtésére irányuló törekvések történeti folyamatosságának, illetve politikai ellentétéken és cezúrákon átnyúló illeszkedésének a feltételezésén, felismerésén alapult.

„Álláspontja megfogalmazása során Antall azokkal a történészekkel helyezkedett azonos platformra – írja Erdődy –, akik szerint 1794–95 éles cezúraként történő bemutatása indokolatlan, mivel a megtorlás a komoly visszaesés ellenére sem semmisítette meg az 1790-es évek első felében kibontakozó reformmozgalom örökségét, a reformtörekvések igénye nem szakadt meg, a társadalmi-gazdasági-politikai kérdésekben »a terminológia kontinuitása« érvényesült.”¹⁴ A következő évtizedek aztán szerves folytatását képezték a magyar liberalizmus kiteljesedésének csakúgy, mint a polgári fejlődés szempontjából elengedhetetlen magyar nemze-

ti nyelv megteremtésének. A reformkor megindulásával kapcsolatban Erdődy ismét Antallt idézi: „a nemzeti megújulás és társadalmi átalakulás korának, a magyar Risorgimentónak Széchenyi István jelezte és vezényelte a nyitányát”, és ezzel együtt mindjárt rámutat arra is, hogy „a konzervativizmust és liberalizmust ötvöző angol modellt szem előtt tartó államférfiként arra tanította kortársait, hogy a pártok működésében megnyilvánuló napi aktuálpolitikai érdekellentétek felett létezik »a nemzeti érdekek mindenekfelett álló szellemisége«.”¹⁵ Kis kitérőként: Az utóbbi mondatot úgy is lehetne olvasni, hogy Széchenyi nevét Antalléval helyettesítjük, mert a konzervativizmust és liberalizmust ötvöző (Antall korában már nem az angol, hanem a kereszténydemokrata) modellt szem előtt tartó államférfiként ő is arra tanította kortársait, hogy a pártok működésében megnyilvánuló napi aktuálpolitikai érdekellentétek felett egy függetlenségét visszanyert polgári demokráciában létezik, kellene hogy működjön „a nemzeti érdekek mindenekfelett álló szellemisége”.

A felvilágosodás és reformkor közötti folytonossági szálak fentiekben idézett hangsúlyozásakor tehát nem egyszerűen arról van szó, hogy Antall egy történész-szakmai szempontból jól megalapozott opció mellett foglalt állást – amit a konkrét kérdést illetően korábban H. Balázs Éva munkássága, jóval később pedig friss szempontokkal Miskolczy Ambrus számos tanulmányban oly érzékletesen és árnyaltan megvilágított –, hanem arról a mély, személyiségével egybeforró *politikai karakterű* meggyőződésről, hogy a magyar történelemnek igenis van egy olyan, egyébként a nyugat fejlődésével szerves összefüggésben álló fő árama – konkrétan a polgári fejlődésről van szó –, amely Magyarország geopolitikai helyzetében megszakíttósággal bár, de mint törekvés és tendencia folyamatosan érvényesül. Az 1989–90-es évek fordulóját olyan lehetőségként ismerte fel, amikor *ezek*, a megelőző korszakban szétszakított szálak ismét *összekapcsolhatók*.

Ugyanerre az attitűdre még egy jellegzetes, Erdődy által idézett, ezúttal oktatáspolitikai példa: „Kiemelkedő teljesítménynek azt az 1924. évi középiskolai törvényt tekintette, amely a modern magyar középiskolai rendszer megteremtése folyamatában csatlakozott az Eötvös József, valamint Trefort Ágoston minisztersége alatt, 1872-ben, illetve 1883-ban elfogadott törvényekhez.”¹⁶

Egy figyelemfelkeltő ismertetés keretében legfeljebb címszavakban követhetjük a könyv nyomán Antall komplex politikusi koncepciójának a források által megengedett legapróbb részletekig feltáró előadását. A történeti elemzéseket és a rendszerváltozás antalli interpretációit tárgyaló fő részek után a politikai eszmerendszerről szóló fejezet a jogállami berendezkedés, az alapvető polgári jogok, az egyházpolitika, a szociális piacgazdaság, a demokratikus, európai elkötelezettségű nemzetstratégia, a szélsőségeket elutasító gondolkodásmód és a magyar politikai előzményeket integrálni hivatott kereszténydemokrata koncepció kérdéskörét vizsgálja igen alaposan és a többi fejezethez hasonlóan gazdag forráshivatkozásokkal. A fejtegetések figyelmes olvasója számára az is világossá válik, hogy a közpolitika és a kormányzás minden területét átfogó, részleteiben is korszerű koncepció impozáns koherenciájához a rendkívüli ismeretanyagon és intellektuális képességeken túl a szerteágazó gyökérzetű, de a *Rerum novarum* kezdetű pápai enciklikával megalapozott és a második világháború csődhelyzetére Nyugat-Európában négy évtized békéjével és prosperitásával meggyőző választ adó kereszténydemokrácia gondolatvilágának mély meggyőződéssel átélt, árnyalatokban gazdag ismerete adja a kulcsot.

Annak érdekében, hogy a munka gazdag tartalmát jobban érzékeltessük, bármelyik fejezet részletesebb bemutatását el lehetne végezni. Magam a rendszerváltozás nemzetközi feltételeivel foglalkozó részt választottam, mert ez Antall közismerten kedvelt kormányzati szakterületéhez kapcsolódik, ami ugyanakkor korántsem véletlen. A nagy

történelmi fordulatok idején ugyanis a politikailag lehetséges és a jövő szempontjából parancsolóan szükséges cselekvés közti helyes döntés sűrűn felmerülő dilemmáiban csak a nemzetközi viszonyok dinamikájáról alkotott reális vízió alapján lehetséges az előrevivő utat megtalálni. Az ilyen képességek csak az államférfiak legnagyobbjainak jutnak adományul. Különösen meglepő, ha ez a minőség egy kis ország és éppen Magyarország esetében jelenik meg.

Magyarországnak ugyanis a modern korban az Osztrák–Magyar Monarchia bukásáig nem lehetett önálló külpolitikája, s ez az 1920 után létrejött független államot e tekintetben is óriási nehézségek elé állította. A két háború közötti időszak a külpolitikában sikerek és kudarcok változatos képét mutatta. Az akkori Európa viszonyai a világ ezen részén azonban a háború vesztese számára alapvetően csak kényszerpályákat jelölhettek ki [így a magyar külpolitika legjobb teljesítményei mellett is csak *múltba forduló* maradhatott]. A szovjet berendezkedés pedig nemcsak a külpolitika, de a társadalmi kooperáció legelemibb alapjait is felszámolta, így a szovjet birodalom váratlan összeomlásával megnyílt nemzetközi játéktér szuverén nézőpontú, a nemzeti érdekek hosszú távú áttekintésére képes politikai erő és szellemi háttér (régí és új pártok, külügyi apparátusok, „szakértők” stb.) nem volt a palettán.

Antall Konrad Adenauerhez mérhető teljesítménye, hogy Magyarország geopolitikai helyzetét világosan látva, és a számára is váratlan gyorsasággal kifejlődött és gyökeresen új feltételek közt, az újkori magyar történelemben először, képes volt arra, hogy a valóban kivételes lehetőségeket megragadva a magyar külpolitikát teljes komplexitásában a *jövőre irányuló* pályára állítsa. A könyv vonatkozó fejezete sorra veszi a magyar külpolitika legfontosabb területeit, a rendszerváltozás idején elért jelentősebb eredményeket és az Antall József kezdeményezésére megindult folyamatokat, felvillantva egyszersmind a mögöttes víziókat.

Antall alapvető elképzelése a kétpólusú világrendet felváltó többpólusú világ kialakulásához kapcsolódott. Ez kontinensünkön az európai integráció keleti kiterjesztését és biztonságpolitikában az *euro-atlanti szövetségi rendszerhez* való csatlakozást jelentette. Maga – és erre joggal volt büszke – taktikailag is jó ütemérzéssel „elsődleges kezdeményező” szerepet vállalt a *Varsói Szerződés felszámolásához vezető döntésben* a Varsói Szerződés Politikai Tanácskozó Testülete ily módon utolsónak bizonyult moszkvai ülészakán. Miközben kezdettől fogva teljes meggyőződéssel az atlanti szolidaritás talaján állt, az előzményekre tekintve nemegyszer kritikusan rámutatott arra, hogy „a kissingeri külpolitikának a szemlélete Metternich szent szövetségi koncepcióján alapult. Azon, hogy Európában az egyes országok függetlenségi törekvéseit figyelmen kívül lehet hagyni, és nagyhatalmi politikai rendszerek képesek csak fönttartani a nyugalmi állapotot: egyik oldalon a szovjet birodalom, a másik oldalon az Egyesült Államok.”¹⁷

Hasonlóan árnyalt felfogása volt *Oroszországgal* kapcsolatban. Egyrészt álláspontja szerint Magyarország a Szovjetunióval, majd Oroszországgal új alapokra helyezett, kiegyensúlyozott és korrekt viszonyt kell kialakítson, másrészt mindig tudatában kell legyen annak, hogy az oroszok „nem mentek messzire, belül vannak a Kárpátokon”, és naiv ember az, aki úgy gondolja, hogy „az örök Oroszország lemondott a közép-európai térségben való szerepéről”¹⁸. A nyugati szövetségi rendszerhez való csatlakozás politikáját csak a Szovjetunió megszűnte után emelte hivatalos szintre, de ezzel együtt, már a Varsói Szerződés felmondását kezdeményező javaslatában is, ma úgy mondanánk, a nyugati stratégiai partnerséget ajánlotta Oroszország számára.

Élen járt a *német egységnek* az össz-európai folyamat részeként szükségszerű helyreállítása ügyében is, amely a meghatározó nyugati és néhány új demokrácia politikusait felkészületlenül érte. De azt is látta, hogy mindezt a lengyelek és a stabilitás érdekében, a továbbra is megkerülhetet-

lennek tartott helsinki alapokmányra tekintettel, csak a két német állam határai közt és megfelelő garanciákkal lehet végbeinni.¹⁹ Ebben is volt a magyar politikai gondolkodás történetében tudatosan vállalt előzménye és támasza, amikor „Eötvös érvelésével azonosulva hangsúlyozta, hogy a német egység megteremtése és a magyar függetlenség kivívása között szoros történelmi összefüggés van, amely egyszerre képezi szerves részét a vele kölcsönhatásban álló európai demokratikus fejlődésnek”.²⁰

Az európai rend helyreállításának részeként tekintett a *balti államok önállóságára* is, így e folyamatban is az elsők között lépett a cselekvés útjára. Közvetlen környezetünk biztonsági kockázatainak csökkentése és az új világhelyzet adta lehetőségek figyelembevételével elsőként léptünk a *függetlenedni kívánó Ukrajna elismerésében*, és hasonló úttörő lépésekre került sor a felbomló Jugoszlávia vonatkozásában.

A továbbiakban Erdődy előadását követve szólnunk kellene a *közép-európai új demokráciák* és az egész térség irányába folytatott gyökeresen új politikáról. Most csak utalunk arra, hogy ez a politika mindig a jaltai egyezmény szovjet értelmezése által okozott mesterséges viszonyok felszámolására, és a szerves kapcsolatok megteremtésére irányult, és sok tekintetben máig hatnak eredményei.

Külön kérdéskörként ide tartozik természetesen az ugyancsak tartós eredménnyel *megújított szomszédsági politikánk*, és ennek részeként, de az új nemzetkoncepció jegyében önálló elemként is, a Kárpát-medencei magyar nemzeti közösségekkel mint a tágabb értelemben vett magyar nemzet továbbra is szerves részeinek tekintett entitásokkal kapcsolatos törekvéseink elvi megalapozása és a politikai praxisban való érvényesítése.

Eme részletek további fejtegetése már túlfeszítené a könyvismertetés kereteit, de talán már ennyi is érzékeltette, hogy történelem és hagyomány, múlt és jövő, elmélet és gyakorlat hogyan kapcsolódhat össze szerves egységgé, miként

fordulhat át pontos politikai helyzetfelismerésbe és hasznos cselekvésbe, ha mindez egy kivételes helyzetben kivételes személyiség színrelépésével párosul.

Erdődy Gábor könyve egy ilyen történelmi szereplő modellszerű gondolkodásáról ad tudományosan megalapozott, rendkívül részletes és gondosan árnyalt, szisztematikusan felépített képet, segítve ezzel közelmúltunk és sok tekintetben jelenünk jobb megértését, és nem kevésbé a jövő hasznára, a tudományos kutatás előrehaladását.

(Erdődy Gábor: *Tradicionális történelmi identitás – modern politikai eszmerendszer. Antall József kereszténydemokrata politikai filozófiája és annak nemzetközi történelmi beágyazottsága*. ELTE Eötvös Kiadó, Budapest, 2011. 236 o. – Elhangzott a kötet 2011. november 30-i bemutatóján az ELTE BTK Tanácstermében.)

ENTZ GÉZA ANTAL

Jegyzetek

¹ Idézi Szűcs Zoltán Gábor: *Az antalli pillanat. A nemzeti történelem szerepe a magyar politikai diskurzusban 1989–1993*. L'Harmattan, Budapest, 2010. 184. Eredeti megjelenés: Tamás Gáspár Miklós: *Másvilág: Politikai esszék*. Új Mandátum, Budapest, 1994. 7.

² Kőszeg Ferenc: *Ananké*. In: Jeszenszky Géza–Kapronczay Károly–Biernaczky Szilárd: *A politikus Antall József – az európai úton*. Mundus Magyar Egyetemi Kiadó, Budapest, 2006. 477. Eredeti megjelenés: Beszélő 1993. december.

³ Antall József: *Modell és valóság II*. Athenaeum Nyomda Rt., Budapest, 1994. (2. kiadás) 35.

⁴ Tar Pál: *In memoriam Antall József. Tanú és szereplő*. Kairosz Kiadó, 2003. 11.

⁵ Bozóki András (főszerk.): *A rendszerváltás forgatókönyve Kerekasztal-tárgyalások 1989-ben. I–IV*. Magvető Könyvkiadó, Budapest, 1999.; Bozóki András (főszerk.): *A rendszerváltás forgatókönyve. Kerekasztal-tárgyalások 1989-ben. V–VIII*. Új Mandátum Könyvkiadó, Budapest, 2000.

⁶ Antall József: *Modell és valóság I–II*. Athenaeum Nyomda Rt., Buda-

pest, 1994. Pálmány Béla (szerk.): *Antall József országgyűlési beszédei. 1990–1993.* Athenaeum Nyomda Rt., Budapest, 1994.

⁷ Radics Péter: *Antall József. Ország és miniszterelnök, 1989–1990. (Interjú és korrajz).* Székesfehérvár, 2003.

⁸ Debreczeni József: *A miniszterelnök. Antall József és a rendszerváltozás.* Osiris, Budapest, 1998.

⁹ *A rendszerváltozás a Magyar Szemlében* (szerk.: Gróh Gáspár és Kodolányi Gyula). Válogatás, 1992–2002. Magyar Szemle Könyvek, Budapest, Magyar Szemle Alapítvány, 2003.

¹⁰ Jeszenszky Géza–Kapronczay Károly–Biernaczky Szilárd i. m.

¹¹ Rainer M. János: *Jelentések hálójában. Antall József és az állambiztonság emberei. 1957–1989.* 1956-os Intézet, Budapest, 2008.

¹² Szűcs i. m. 16.

¹³ Szűcs i. m. 17.

¹⁴ Erdődy i. m. 42–43.

¹⁵ Uo.

¹⁶ Erdődy i. m. 87.

¹⁷ Erdődy i. m. 152.

¹⁸ Erdődy i. m. 156.

¹⁹ Erdődy i. m. 157.

²⁰ Erdődy i. m. 153.